

زبدة الوقایع

تاریخ و جغرافیای وان

تألیف

میرزا موسی خان طباطبایی انصاری

تصحیح

حسن حضرتی

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

شهلا یوسفزاده

شماره مسلسل ۱۰۰۱۴

شماره انتشار ۴۰۷۹

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	: طباطبایی انصاری، موسی خان
عنوان و نام پدیدآور	: زبده الوقایع: تاریخ و جغرافیای وان/ تألیف میرزا موسی خان طباطبایی انصاری؛ تصحیح حسن حضرتی، شهلا یوسفزاده.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۵۲ص: مصور، جدول.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۴۰۷۹.
شابک	: 978-964-03-7368-2
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: وان (ترکیه)-- تاریخ.
موضوع	: ترکیه-- تاریخ-- امپراتوری عثمانی، ۱۲۸۸-۱۹۱۸ م. -- تاریخ‌نویسی
شناسه افزوده	: حضرتی، حسم، ۱۳۴۹-، مصحح.
شناسه افزوده	: یوسفزاده، شهلا، ۱۳۶۵-، مصحح.
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات
رده‌بندی کنگره	: DS۵۱ ۱۳۹۸
رده‌بندی دیویی	: ۹۵۶/۶۰۱۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۷۱۹۴۶۳

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

عنوان: زبده‌الوقایع: تاریخ و جغرافیای وان
تألیف: میرزا موسی خان طباطبایی انصاری
تصحیح: دکتر حسن حضرتی - شهلا یوسفزاده
نوبت چاپ: اول
تاریخ انتشار: ۱۳۹۸
شمارگان: ۲۰۰ نسخه
ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مصححان است»

بها: ۳۲۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>
پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

پیشکش به:

استاد گرانمایه دکتر محمد تقی امامی خویی

برای همه خوبی‌هایش

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

ص.....	سواد دستخط ناصرالدین شاه در اهمیت نسخه.....
ض.....	معرفی نسخه.....
ظ.....	دیباچه مصححان.....
غ.....	مقدمه مؤلف.....
۱.....	۱ در تفصیل دایره به سرحد قطور.....
۱۱.....	۲ در اخبار متعلقه به سرحد قطور.....
۱۲.....	۳ در ادارات دایره به ولایت وان و اسامی رؤسا و اعضاء.....
۱۲.....	۱-۳ اداره ملکیه.....
۱۳.....	۲-۳ مجلس اداره.....
۱۳.....	۳-۳ مجلس بلدیّه.....
۱۴.....	۴-۳ مجلس معارف.....
۱۴.....	۵-۳ کمیسیون جدید تحریر نفوس.....
۱۴.....	۶-۳ اداره تلگراف و پوسته [پست].....
۱۵.....	۷-۳ صندوق منفعت.....
۱۵.....	۸-۳ مجلس زراعت.....
۱۵.....	۹-۳ اداره عدلیّه.....
۱۶.....	۱۰-۳ محکمه بدایت جزا.....
۱۶.....	۱۱-۳ محکمه استیناف حقوق.....
۱۷.....	۱۲-۳ مجلس هیئت اتهامیه.....
۱۸.....	۱۳-۳ محکمه شرعیه.....
۱۸.....	۱۴-۳ محکمه تجارت.....
۱۹.....	۱۵-۳ مأموریت اجری.....
۱۹.....	۱۶-۳ حبس خانه.....
۱۹.....	۱۷-۳ اداره مالیّه.....
۱۹.....	۱۸-۳ دفتر خاقانی.....

۱۹-۳	کومیسیون املاک.....	۱۹
۲۰-۳	اداره رسومات [گمرک].....	۲۰
۲۱-۳	رسومات خارجه.....	۲۰
۲۲-۳	رسومات سته.....	۲۰
۲۳-۳	قلم محاسبه.....	۲۱
۲۴-۳	اداره اعشار.....	۲۱
۲۵-۳	مأموریت تحصیلات.....	۲۱
۴	در بیان حالات کلیه ادارات وان و طرز رفتار مأمورین محلیه.....	۲۱
۱-۴	اداره ملکیه.....	۲۱
۲-۴	مجلس بلدیّه.....	۲۲
۳-۴	مجلس معارف.....	۲۶
۴-۴	کومیسیون جدید تحریر نفوس.....	۲۷
۵-۴	اداره تلگراف و پست.....	۲۸
۶-۴	اداره پست.....	۲۸
۷-۴	صندوق منفعت.....	۲۹
۸-۴	مجلس زراعت.....	۳۰
۵	اداره عدلیّه.....	۳۱
۱-۵	محکمه بدایت حقوق.....	۳۱
۲-۵	محکمه بدایت جزا.....	۳۱
۳-۵	محکمه استیناف حقوق.....	۳۱
۴-۵	محکمه استیناف جزا.....	۳۱
۵-۵	مجلس هیئت اتهامیه.....	۳۲
۶-۵	محکمه شرعیّه.....	۳۲
۷-۵	محکمه تجارت.....	۳۳
۸-۵	مأموریت اجری.....	۳۳
۹-۵	حبس خانه.....	۳۳
۱۰-۵	مجلس شوری.....	۳۴
۶	در حالات ضابطان عدلیّه.....	۳۴
۷	اداره مالیّه.....	۳۵

۳۶	۱-۷ دفتر خاقانی.....
۳۶	۲-۷ کومیسیون املاک.....
۳۷	۳-۷ رسومات خارجه.....
۴۱	۴-۷ رسومات سته.....
۴۱	۵-۷ قلم محاسبه.....
۴۱	۶-۷ اداره اعشار.....
۴۲	۷-۷ مأموریت تحصیلات.....
۴۳	۸ در تشریح احوالات مجمله عموم مأمورین ملکیه و عدلیه و مالیه.....
۴۳	۹ در تطبیق وجوه عثمانی با وجوه ایران.....
۴۴	۱۰ در تشخیص واردات مالیّه وان.....
۴۴	۱-۱۰ اداره ملکیه.....
۵۰	۱۱ در تعیین مقدار ادخالات و اخراجات گمرک وان و مصارف آن.....
۵۲	۱-۱۱ مصارف کلیه ولایت وان.....
۵۳	۱۲ در بیان موجبات موانع منافع خزانه عثمانی.....
۵۴	۱۳ در تعریف قصبه وان و تفصیل دایره به آن.....
۵۶	۱۴ در تعیین طول و عرض قصبه وان.....
۵۶	۱۵ در تعیین مفردات قلعه وان و تفصیل متعلقه به آن.....
۶۷	۱۶ در بیان قلعه قدیم وان (توپراق قلعه).....
۶۷	۱۷ در تعریف دریاچه وان و تعیین طول و عرض آن.....
۶۹	۱۸ در تعداد محلات و خانههای قصبه وان.....
۷۰	۱۹ در شمار نفوس سکنه محلات وان از اسلام [مسلمانان] و خرستیان [مسیحیان].....
۷۰	۲۰ در بیان سبب موسومیت بعض محلات وان به اسامی حالیه.....
۷۰	۱-۲۰ محله هیقاوانک.....
۷۱	۲-۲۰ محله آرک.....
۷۱	۳-۲۰ محله صوب آقوب.....
۷۱	۴-۲۰ محله نوراشین.....
۷۲	۵-۲۰ محله هانقوسیر.....
۷۲	۲۱ در شماره قضاهاى نواحى وان و تفصیل متعلقه به آن.....
۷۲	۱-۲۱ اطراف شهر.....

۷۲.....	۲-۲۱	قضای کاواش و ناحیهٔ وستان و خواصوَر و قارقار.....
۷۲.....	۳-۲۱	قضای بیکری.....
۷۳.....	۴-۲۱	قضای ارجیش.....
۷۳.....	۵-۲۱	قضای عادالجواز.....
۷۴.....	۶-۲۱	قضای مکس.....
۷۴.....	۷-۲۱	قضای شاتاک.....
۷۴.....	۸-۲۱	قضای قارچقان.....
۷۴.....	۹-۲۱	قضای اخلاط.....
۷۵.....	۱۰-۲۱	صورت ترجمهٔ عهدنامهٔ مبارک.....
۷۸.....	۱۱-۲۱	شرطنامه.....
۷۹.....	۲۲	در تعداد اسامی قراء اطراف و قضاهاى نواحى ولايت وان و مقدار نفوس سکنهٔ آنجاها.....
۸۲.....	۱-۲۲	قضای کاواش.....
۸۶.....	۲-۲۲	قضای بیکری.....
۸۷.....	۳-۲۲	ناحیه اباقه.....
۸۹.....	۴-۲۲	قضای ارجیش.....
۹۰.....	۵-۲۲	قضای عادالجواز.....
۹۲.....	۶-۲۲	قضای مُکس.....
۹۴.....	۷-۲۲	قضای شاتاک.....
۹۸.....	۲۳	در بیان سبب موسومیت بعض قراء وان به اسامی حالتیه و وجه تسمیهٔ آن.....
۹۸.....	۱-۲۳	قریهٔ شوشانتس.....
۹۹.....	۲-۲۳	قریهٔ آوانس.....
۹۹.....	۳-۲۳	قریهٔ شاهباغی.....
۹۹.....	۴-۲۳	قریهٔ شاهگلدی.....
۱۰۰.....	۵-۲۳	قریهٔ ایشخانوکوم.....
۱۰۰.....	۲۴	در وضع حالات اهالی قراء و زراعت.....
۱۰۲.....	۲۵	احوالات مجملهٔ عشیرت یزیدی و بیان مذهب آنها.....
۱۰۵.....	۲۶	در توضیح حالات کلیهٔ اکراد.....
۱۰۹.....	۲۷	در شمارهٔ خيام و نفوس ایلات صفحات وان.....
۱۱۱.....	۲۸	در تعداد عشایر سکنهٔ ولايت وان و اسامی رؤسای آنها.....

۲۹	در تشکیل هیئت عمومی ولایت وان.....	۱۱۲
۳۰	در تعداد قضاهاى نواحى ولایت حکارى و تفصیل آن.....	۱۱۴
۱-۳۰	قضاى محمودى.....	۱۱۴
۲-۳۰	قضاى الباق و حکارى.....	۱۱۴
۳-۳۰	قضاى کوار.....	۱۱۵
۴-۳۰	قضاى عمادیه.....	۱۱۵
۳۱	در شماره قرای اطراف و قضاهاى نواحى ولایت حکارى و مقدار نفوس سکنه آنها.....	۱۱۵
۱-۳۱	قضاى محمودى.....	۱۱۶
۲-۳۱	قضاى الباق و حکارى.....	۱۲۱
۳-۳۱	قضاى جلمرک.....	۱۲۴
۴-۳۱	قضاى نوردوز.....	۱۲۷
۵-۳۱	قضاى کوار.....	۱۲۷
۳۲	در تعداد ایلات سکنه حکارى و مقدار نفوس و اسامى رؤسای آنها.....	۱۳۰
۳۳	در تشکیل هیئت عمومی ولایت حکارى.....	۱۳۲
۱-۳۳	قضاى عمادیه.....	۱۳۳
۳۴	در تطبیق اوایل کارهاى حکومتى با حالت حالیه.....	۱۳۳
۳۵	در تشخیص درجه امنیت و محافظت مملکت.....	۱۳۵
۳۶	در ذکر حالات مفصله آرامنه و تفصیل فرق و مناقضت فیما بین آنها و ملت اسلام.....	۱۳۵
۳۷	در بیان آثار جدیده وان.....	۱۴۵
۱-۳۷	حبس خانه.....	۱۴۸
۲-۳۷	خیابان.....	۱۴۹
۳۸	در آثار عتیقه وان از قبیل مساجد و کلیساها و مناسترها تاریخ ابنیه و ذکر اشیاء غریبه.....	۱۵۰
۱-۳۸	مساجد درون قصبه وان.....	۱۵۰
۱-۱-۳۸	جامع کبیر (اولی).....	۱۵۰
۲-۱-۳۸	جامع اسکندر پاشا.....	۱۵۱
۳-۱-۳۸	جامع خسرویه.....	۱۵۱
۲-۳۸	مساجد باغات بیرون قصبه وان.....	۱۵۲
۳-۳۸	مناسترها و کلیساهاى وان.....	۱۵۳
۱-۳-۳۸	مناستر ورق.....	۱۵۴

۱۵۵.....	مناسـتر لیم.....	۲-۳-۳۸
۱۵۶.....	مناسـتر آخـتـمار.....	۳-۳-۳۸
۱۵۶.....	مناسـتر قـدُورس.....	۴-۳-۳۸
۱۵۷.....	کلیسای صُوب خاچ.....	۵-۳-۳۸
۱۶۱.....	کلیسای پُتکی.....	۶-۳-۳۸
۱۶۱.....	کلیسای اسقـانچـلاقورز.....	۷-۳-۳۸
۱۶۲.....	کلیسای ناریق.....	۸-۳-۳۸
۱۶۲.....	مناسـتر قـارینُور.....	۹-۳-۳۸
۱۶۲.....	مناسـتر قُورونک وانک.....	۱۰-۳-۳۸
۱۶۳.....	کلیسای دیر.....	۱۱-۳-۳۸
۱۶۳.....	حمام‌های ولایت وان.....	۴-۳۸
۱۶۳.....	حمام خسروپاشا.....	۱-۴-۳۸
۱۶۴.....	حمام تیمورزاده.....	۲-۴-۳۸
۱۶۴.....	کاروانسراهای ولایت وان.....	۵-۳۸
۱۶۴.....	خان عجم.....	۱-۵-۳۸
۱۶۴.....	خان سِـعرت.....	۲-۵-۳۸
۱۶۵.....	سربازخانه‌های ولایت وان.....	۶-۳۸
۱۶۵.....	قیلشه.....	۱-۶-۳۸
۱۶۶.....	جِبّه‌خانه.....	۷-۳۶
۱۶۷.....	در بیان تعلیم و تدریس فنون علمیه و درجه ترقی علوم.....	۳۹
۱۶۷.....	در تعداد مکاتب امیریه و ملیّه و واردات و مصارف و وضع حالات آنها.....	۴۰
۱۶۷.....	اسامی مکاتب موجوده امیریه اسلام.....	۱-۴۰
۱۶۷.....	مکتب رشديه.....	۱-۱-۴۰
۱۶۸.....	مکاتب ملیّه خرسـتـیان [مسیحیان].....	۲-۴۰
۱۶۸.....	مکتب عیسوسیان.....	۱-۲-۴۰
۱۶۸.....	مکتب شوشانیان.....	۲-۲-۴۰
۱۶۹.....	مکتب آنانیان.....	۳-۲-۴۰
۱۶۹.....	مکاتب هیقـاوانک.....	۴-۲-۴۰
۱۶۹.....	مکتب ماتیسوسیان.....	۵-۲-۴۰

ز □ فهرست مطالب

۱۶۹.....	مکتب مقردیچیان.....	۶-۲-۴۰
۱۶۹.....	مکتب صُورب أوحانسیان.....	۷-۲-۴۰
۱۷۰.....	مکتب وارپانوتس.....	۸-۲-۴۰
۱۷۰.....	مکتب صُندوُقُدیان.....	۹-۲-۴۰
۱۷۰.....	مکتب صورب مارقُوسیان.....	۱۰-۲-۴۰
۱۷۰.....	مکتب صُورب قانینیان.....	۱۱-۲-۴۰
۱۷۱.....	مکتب صُورب لُوقاسیان.....	۱۲-۲-۴۰
۱۷۱.....	مکتب صِرُیوُعیان.....	۱۳-۲-۴۰
۱۷۱.....	مکتب آمریکایی‌ها.....	۱۴-۲-۴۰
۱۷۱.....	در بیان امور متعلقه به تجارت.....	۴۱
۱۷۲.....	در ذکر صنایع معموله اهالی وان.....	۴۲
۱۷۲.....	کارخانه‌های وان.....	۱-۴۲
۱۷۲.....	کارخانه ادوات.....	۱-۱-۴۲
۱۷۳.....	کارخانه عرق‌سازی.....	۲-۱-۴۲
۱۷۳.....	در تشریح حالات والاہ وان.....	۴۳
۱۷۶.....	در وضع قونسولگری‌های دول معظمه در وان.....	۴۴
۱۷۶.....	کارپردازخانه دولت علیه ایران.....	۱-۴۴
۱۷۶.....	قونسولگری دولت بهیئه روسیه.....	۲-۴۴
۱۷۷.....	قونسولگری دولت فخمیه انگلیس.....	۳-۴۴
۱۷۸.....	در تفصیل اداره عسکریه و مقدار عساکر و جبه‌خانه و قورخانه و ذخایر و مهمات ولایت وان و حکاری و بتلیس و سنجاغ بایزید.....	۴۵
۱۷۸.....	ولایت وان.....	۱-۴۵
۱۷۸.....	قضای ارجیش.....	۱-۱-۴۵
۱۷۸.....	قضای بیکری.....	۲-۱-۴۵
۱۷۸.....	قضای شاتاک.....	۳-۱-۴۵
۱۷۹.....	قضای عادالجواز.....	۴-۱-۴۵
۱۷۹.....	جبه‌خانه و قورخانش ولایت وان.....	۵-۱-۴۵
۱۷۹.....	اسامی صاحب‌منصبان عساکر نظامیه وان.....	۶-۱-۴۵
۱۸۰.....	ولایت حکاری.....	۲-۴۵

۱۸۰	۱-۲-۴۵	قضاها و نواحی ولایت حکاری
۱۸۰	۲-۲-۴۵	جبه‌خانه ولایت حکاری
۱۸۱	۳-۴۵	ولایت بتلیس
۱۸۱	۱-۳-۴۵	قضاها و نواحی ولایت بتلیس
۱۸۱	۲-۳-۴۵	جبه‌خانه ولایت بتلیس
۱۸۲	۳-۳-۴۵	صاحب‌منصبان نظامی ولایت بتلیس
۱۸۲	۴-۴۵	سنجاغ بایزید
۱۸۳	۵-۴۵	قصبه بایزید
۱۸۳	۱-۵-۴۵	نواحی بایزید
۱۸۷	۴۶	در بیان مقدار عساکر روسیه که در حالت حالیه در سرحدات نزدیک به خاک عثمانی موجود هستند
۱۸۷	۴۷	در تشخیص فصول اربعه و اثمار ممتازة وان
۱۸۷	۱-۴۷	فصل بهار
۱۸۸	۲-۴۷	فصل تابستان
۱۸۸	۱-۲-۴۷	اقسام سیب
۱۸۸	۲-۲-۴۷	اقسام گلابی
۱۸۸	۳-۲-۴۷	اقسام آلوچه
۱۸۸	۴-۲-۴۷	سایر اثمار
۱۸۹	۵-۲-۴۷	اقسام انگور
۱۸۹	۶-۲-۴۷	بستان کاری
۱۸۹	۳-۴۷	فصل خزان
۱۸۹	۴-۴۷	فصل زمستان
۱۸۹	۴۸	در بیان حالات اهالی و شماره خانواده‌های وان
۱۹۱	۱-۴۸	نجبای اسلام
۱۹۱	۱-۱-۴۸	تیمورزاده‌ها
۱۹۲	۲-۱-۴۸	دلاورزاده‌ها
۱۹۳	۳-۱-۴۸	جاموشجی‌زاده‌ها
۱۹۳	۴-۱-۴۸	قراجه‌نم‌زاده‌ها
۱۹۳	۵-۱-۴۸	بویازاده‌ها

فهرست مطالب □ ش

۱۹۳.....	۲-۴۸	نجبای خرستیان [مسیحیان] به موجب تفصیل ذیل است:
۱۹۳.....	۱-۲-۴۸	قالیجیان.....
۱۹۳.....	۲-۲-۴۸	خیاطباشیان.....
۱۹۳.....	۳-۲-۴۸	شهبندریان.....
۱۹۴.....	۴-۲-۴۸	کشیشیان.....
۱۹۴.....	۵-۲-۴۸	سحاق بکیان.....
۱۹۴.....	۶-۲-۴۸	خیرو بکیان.....
۱۹۴.....	۷-۲-۴۸	شران بکیان.....
۱۹۴.....	۸-۲-۴۸	اواکیمیان.....
۱۹۴.....	۹-۲-۴۸	قاپاماجیان.....
۱۹۴.....	۱۰-۲-۴۸	ترلمزیان.....
۱۹۴.....	۱۱-۲-۴۸	ماروتیان.....
۱۹۵.....	۱۲-۲-۴۸	نعلبندیان.....
۱۹۵.....	۱۳-۲-۴۸	خانچیان.....
۱۹۵.....	۱۴-۲-۴۸	ایساجانیان.....
۱۹۵.....	۴۹	در اشکال و البسه اهالی وان.....
۱۹۶.....	۵۰	در توضیح اداره توتون عثمانی که (رژی) می نامند.....
۱۹۹.....	۵۱	در تعریف طیور و حیواناتی که ممتاز از انواع خود هستند.....
۱۹۹.....	۱-۵۰	حیوانات بحریه.....
۱۹۹.....	۲-۵۱	حیوانات بریه.....
۲۰۰.....	۱-۲-۵۱	گربه.....
۲۰۳.....		فهرست اشخاص.....
۲۱۱.....		فهرست مکان‌ها.....

سواد دستخط ناصرالدین شاه در اهمیت نسخه

سواد دستخط مبارک همایونی ارواحنا فداه به خط جناب مستطاب اشرف امجد آقای امین الدوله دام اقباله العالی جناب قوام الدوله: کتابی که میرزا موسی خان تألیف کرده و به حضور فرستاده بودید، ملاحظه شد. بسیار خوب نوشته است. خودش هم آدم قابل و کافی و مستعد و کاردان مستوجب مرحمت و مستحق رعایت است. البته هر چه زودتر کاری را که موافق شأن او باشد پیدا کرده به عرض برسانید که مشغول خدمت شده و نتایج دولت از وجود او مهمل و متروک نماند.

محل مُهر همایونی و دستخط مبارک

صَحَّح

یک روز هم خود او به حضور بیاید.

معرفی نسخه

بسم الله الرحمن الرحيم

تاریخ و جغرافیای وان یا زبده‌الوقایع تألیف میرزا موسی خان طباطبایی انصاری منشی اول وزارت خارجه، کتابی است بی‌نظیر و نافع که در نوع خود ممتاز است، و مؤلف در زمانی که به کارپردازی ایران در وان و حکاری و بتلیس مأمور بود، آن را جمع‌آوری و در سنه ۱۳۰۶ قمری تألیف کرده است. مطالعهٔ اجمالی این کتاب مراتب فضل و درایت و علاقه‌مندی مؤلف را به وطن عزیز و شغل خود ظاهر می‌سازد. کتاب حاوی اطلاعات مفید زیادی از آن شهر و قسمت‌های سرحدی ایران است. برخلاف اغلب مصنفین که بیشتر به کلیات پرداخته و جزئیات را از نظر دور می‌دارند، این فاضل وطن‌دوست در این کتاب خود ذره‌ای و دقیقه‌ای فروگذار نکرده و چون در آن اوقات این شهر مورد نزاع بین ایران و عثمانی بوده، این اطلاعات بسیار ضروری^۱ و سودمند بود.

در صفحهٔ آخر کتاب، در حاشیهٔ قسمت بالا، سواد دستخط ناصرالدین‌شاه در تعریف کتاب و تمجید از مؤلف آن است. این نسخه به خط خود مؤلف می‌باشد.^۱

۱. این متن در ابتدای نسخهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران به خط خوش آمده است؛ اما نویسندهٔ آن مشخص نیست. با تطبیق خط این متن با خط حاشیهٔ صفحهٔ پایانی نسخه که در متن تصحیح شده در صفحهٔ پیش از صفحهٔ حاضر قرار داده شده است، به نظر می‌رسد متعلق به امین‌الدوله باشد، اما نثر متن بسیار امروزی است و بعید می‌نماید که مربوط به دورهٔ قاجاریه باشد (م).

دیباجه مصححان

برای نخستین بار چند سال پیش به واسطه همکار فرزانه دکتر محمدباقر وثوقی با نسخه خطی زبده/لوقایع آشنا شدیم. با مطالعه آن به ارزش علمی و داده‌های بی‌نظیری که در اختیار می‌گذارد، پی بردیم. آنچه در این اثر به خامه منشی اول وزارت خارجه در دوره ناصری آمده، آگاهی‌های ذی‌قیمتی است درباره غرب ایران و شرق آناتولی که به جرأت می‌توان گفت در هیچ متن دیگری یافت می‌نشود. بنابراین تصحیح و انتشار آن ضروری بود. اینک متن تصحیح‌شده در اختیار خوانندگان فرهیخته قرار می‌گیرد. بدون تردید این تلاش خالی از نقص و کاستی نیست. امید داریم خوانندگان اهل فن بر ما منت گذارند و معایب را یادآور شوند.

در معرفی و اهمیت این اثر نکات زیر شایان ذکر است:

۱. نویسنده اثر میرزا موسی‌خان طباطبایی انصاری، منشی اول وزارت خارجه است. وی به مدت چهار سال کارپرداز وزارت خارجه ایران در وان، حکاری و بتلیس بوده است. تألیف کتاب نتیجه آن سال‌هاست که در پایان آن به سال ۱۳۰۶ ق. تألیف یافته و به ناصرالدین‌شاه قاجاری تقدیم شده است.

متأسفانه درباره زیست‌نامه نویسنده اطلاعاتی به دست نیاوردیم؛ نه در کتاب‌ها و نه در اسناد. در متن هم هیچ آگاهی‌ای درباره خود و خاندان و... به دست نمی‌دهد. با این حال آنچه از محتوای این اثر برمی‌آید و به واسطه آن می‌توان در باره نویسنده اظهارنظر کرد، این است که او علاوه بر اینکه دولتمردی ایران‌دوست است و به شدت به وطنش عشق می‌ورزد و کاملاً وفادار به دولت قاجاری است، دانشمندی است تاریخدان و جغرافیاشناس و اسطوره‌خوان. نیز آشنا به زبان فرانسه و ترکی عثمانی و خط سیاق که به تناسب و به جا در متن از آنها استفاده کرده است. شاید به علوم و فنون دیگری نیز آشنا باشد و چون در متن تبلور پیدا نکرده است، ما بدان آگاهی نیافته‌ایم.

۲. این متن سرشار از داده‌های بسیار ارزشمند درباره مسئله حدود میان دولتین ایران و عثمانی و تاریخ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شرق آناتولی است. آگاهی‌هایی که نویسنده به‌ویژه در زمینه تشکیلات اداری و تقسیمات منطقه‌ای و مسائل مالی و حقوق و نظام اداری عثمانی‌ها در ولایات مختلف شرق آناتولی ارائه می‌کند، بی‌نظیر و حیرت‌انگیز است. اینکه او چگونه این اطلاعات ارزشمند را به دست آورده، بر ما روشن نیست؛ اما بی‌تردید بخشی از آنها مبتنی بر مشاهدات عینی و حضور مؤلف در همان منطقه است.

۳. هدف نویسنده از تألیف این اثر نیز قابل تأمل است. به قلم خود او بخوانید لطفش بیشتر است:

«در این مأموریت که مدت چهار سال اقامت و استقلال داشت؛ قوانین مقررۀ عثمانی را که در صورت عدالت برای پیشرفت خیالات نفسانی در این صفحات موضوع شده است، ملاحظه و مراتب ظلم و تعدیات و عدم آسایش و رفاهیت اهالی را که از اقدامات اداره عدلیه و والی به ظهور رسیده و می‌رسد، مشاهده نموده محض تبریک و تهنیت به هم‌وطنان خود در ضمن دعوت آنها به تضاعف اتّصال دعای وجود مقدس همایونی به تنظیم این کتاب مبادرت کرده و بدون اینکه در اساس مواد نقطه انحراف و اختلاف شده باشد، به تشریح حالات کلیه این صفحات اقدام می‌نماید که هم‌وطنان چاکر خانه‌زاد از مراتب عدل و داد شاهنشاه فرخ‌نژاد مستحضر شده، لیلاً و نهراً در دعاگویی وجود مسعود حضرت شهریاروی مواظبت و از توجهات فوق‌الغایات همایونی در شکرگزاری مراقبت داشته باشند.»

فقره‌ای که نقل مستقیم شد، نشان‌دهندۀ وفاداری مؤلف به دولت قاجاری و ناصرالدین‌شاه است.

۴. تصحیح متن حاضر براساس دو نسخه موجود از آن که متعلق به کتابخانۀ ملی ایران و کتابخانۀ مرکزی دانشگاه تهران است، انجام شده است. هر دو نسخه تألیف مؤلف است و معلوم نیست نگارش کدام‌یک بر دیگری تقدم دارد. تفاوت در متن دو نسخه بیشتر وجه ویرایشی دارد و نیز در مواردی اعداد و ارقام و تعداد روستاهایی که ذکر شده و نیز ترتیب آنها متفاوت است. تا حد امکان، تفاوت‌های بین دو نسخه در پاورقی توسط مصححان مورد اشاره قرار گرفته است. کوتاه نوشته «کما» برای نسخه کتابخانۀ ملی ایران و «کمدت» را برای نسخه کتابخانۀ مرکزی دانشگاه تهران در نظر گرفته‌ایم.

۵. در پاورقی متن هر جا توضیحات ارائه شده از طرف مصححان باشد، در انتهای آن قید شده است. هر جا که عنوان مصححان قید نشده باشد، توضیحات از خود مؤلف است.

آشنایی با این اثر و پیشنهاد تصحیح آن را مدیون همکار ارجمند دکتر محمدباقر وثوقی هستیم. آرزوی سلامتی و توفیقات روزافزون برای ایشان داریم.

این اثر به همت انجمن علمی تاریخ و انتشارات نگارستان اندیشه به زیور طبع آراسته می‌شود. لازم می‌دانیم از دوست ارجمند دکتر شهرام یوسفی‌فر، رئیس محترم انجمن علمی تاریخ و انتشارات نگارستان اندیشه، کمال تشکر و قدردانی را داشته باشیم.

حسن حضرتی^۱، شهلا یوسف‌زاده^۲

تهران، ۶ آبان ۱۳۹۶ خورشیدی

۱. hazrati@ut.ac.ir عضو هیأت علمی گروه تاریخ دانشگاه تهران.

۲. کارشناس ارشد تاریخ، گرایش نسخه‌شناسی و اسناد و مدارک آرشیوی دانشگاه تهران.

خورشید سپهر عز و تمکین
بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه مؤلف

عموم خانه‌زادان دولت و پروردگان خوان احسان نعمت را لازم و واجب است که در مقابل نعم موجوده خداوندی علایم شکرگزاری را که منحصر به اطاعت اوامر علیه حضرت اقدس شهریار است به منصه ظهور رسانیده و در تهیه موجبات جان‌نثاری و ابراز آثار غیرت و وطن‌داری غفلت نکرده و توجهات نامتناهی خاطر خطیر اقدس همایون شاهنشاهی را که در حق هر یک از خانه‌زادان فوق‌الحد و الامکان است مغتنم شمرده و به فراخور حال خود به تقدیم وظایف جان‌فشانی و خدمت سبقت نماید.

این ذره بی‌مقدار که در جنب خدمتگزاران دربار معدلت‌مدار به منزله مور و به واسطه عدم قابلیت و استعداد از سلک خدام حضرت فلک رفعت به همه جهت دور است، در این مأموریت که مدت چهار سال اقامت و استقلال داشت؛ قوانین مقررۀ عثمانی را که در صورت عدالت برای پیشرفت خیالات نفسانی در این صفحات موضوع شده است، ملاحظه و مراتب ظلم و تعدیات و عدم آسایش و رفاهیت اهالی را که از اقدامات اداره عدلیه و والی به ظهور رسیده و می‌رسد، مشاهده نموده محض تبریک و تهنیت به هم‌وطنان خود در ضمن دعوت آنها به تضاعف اتصال دعای وجود مقدس همایونی به تنظیم این کتاب مبادرت کرده و بدون اینکه در اساس مواد نقطه انحراف و اختلاف شده باشد، به تشریح حالات کلیه این صفحات اقدام می‌نماید که هم‌وطنان چاکر خانه‌زاد از مراتب عدل و داد شاهنشاه فرخ‌نژاد مستحضر شده، لیلاً و نهاراً در دعاگویی وجود مسعود حضرت شهریار مواظبت و از توجهات فوق‌الغایات همایونی در شکرگزاری مراقبت داشته باشند. و به رسم ابنای روزگار و قاعده محررین قصص و آثار که برای شناختن کتب متفرقه هر یک را به نامی ممتاز و به اسم مزبور از هم باز می‌دارند، نام این کتاب را که حاوی حوادث قدیمه و اخبار جدیده است به «ریده/الوقایع» موسوم داشته است.